

סימן נח

מאיזה שלב בחתונה חייבת כלה לכסות את ראשה?

שאלה:

ישראל שלא יצאו בפרוע ראש'.

וביאר רש"י (שם ד"ה אזהרה) ב' פירושים: א. "מדעבדין לה הכי לנוולה (לסוטה) מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה מכלל דאסור. ב. אי נמי, מדכתיב "ופרע" מכלל דהוא שעתא לאו פרועה הוות. שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש וכן עיקר".

ועונה הגמ' (שם) דאורייתא קלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור. ופרש"י (ד"ה קלתה) דמדאורייתא מספיק "סל שיש לו מלמטה בית קיבול להולמו בראשו ובית קיבול מלמעלה לתת בו פלך ופשתן", אך שצרה היוצא אל מחוץ לכובע מלמטה נראה, ומדרבנן צריך לכסות אף את שצרה הנראה מתחת לכובעה.

והרמב"ם (הלכות אישות פכ"ד הי"ד) כתב שקלתה היינו מטפחת, ומדאורייתא די בזה, ואילו המנהג של "דת יהודית" מצריך לכסות אף את המטפחת ברדיד, שהוא בגד כמין טלית היורד לכתפיים. והב"ח (באה"ע סי' קט"ו) ביאר שהמטפחת יש בה נקבים שנראה השיער דרכם, ומדאורייתא די בכך, ומשום דת יהודית צריך כיסוי מלא שאין בו נקבים, וזהו כעין שיטת רש"י.

רואים מגמ' זו, שעיקר דין כיסוי ראש הוא מדאורייתא ('דת משה'), ומדרבנן צריך כיסוי מלא יותר ('דת יהודית').

ב. שיטת הרמב"ם

באיזו אשה מדובר? לכאורה מלשון הברייתא "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע

מנהג רווח בחתונות רבות, שהכלה נכנסת לחופתה כששערה גלוי עם הינומה לראשה וכך נשאר כך גם לאחר צאתה מחדר ייחוד. והנה באוצר הפוסקים (אה"ע סי' כ"א סעיף ה' ס"ק כ"ז) מובאת מחלוקת הפוסקים האם אישה מאורסת חייבת בכיסוי ראש. ומשמע מהפוסקים, שנשואה חייבת בכיסוי ראש לכו"ע. והרי כלה לאחר צאתה מחדר ייחוד נחשבת לנשואה, ולפי חלק מהפוסקים כבר מכניסתה לחופה היא נחשבת לנשואה, ומדוע א"כ לא תתחייב בכיסוי ראש?

האם למנהג הרווח יש על מה להסתמך, או שמא יש להקפיד לכה"פ שתכסה ראשה לאחר חדר הייחוד?

תשובה:

דין כיסוי הראש לכלה תלוי בב' שאלות: א. מאיזה שלב בנישואין מתחיל חיוב כיסוי הראש: האם מהאירוסין, או מהנישואין או מהביאה?

ב. בהנחה שהנישואין קובעים, מה נחשב לנישואין, האם כניסתה לחופה, או לחדר ייחוד או לבית החתן?

א. מקור דין כיסוי הראש

במשנה בכתובות (בדף ע"ב ע"א) מובא: "ואלו יוצאות שלא בכתובה העוברת על דת משה ויהודית... ואיזוהי דת יהודית יוצאה וראשה פרוע". והגמ' (שם) שואלת: "ראשה פרוע דאורייתא היא? דכתיב 'ופרע את ראש האשה' ותנא דבי רבי ישמעאל אזהרה לבנות

ואכן בשו"ת שבות יעקב (ח"א ס' ק"ג) [אחר הקדמת דברים: "ואי לאו דמסתפינא מפרש"י שבש"ס והרמב"ם בפי' המשניות וכו'"] פירש דפריעת ראש האסורה מדאורייתא הכוונה היא לשיער פזור, שאינו אסוף, ו'קלתה' פירושו מלשון קליעת שיער, ובזה כל הנשים שוות נשואות ובתולות. ומדין דת יהודית חייבת אף לכסות את שערה. אלא שעל שיטתו קשה, כיצד התירו לכלה בתולה לצאת לחתונתה כשראשה פרוצ כמובא במשנה (דף ט"ו ע"ב) ומשמע שאפי' בשוק? ותירץ: "היינו משום שבאותו פעם הולכין עמה השושבינין והרבה קרובים ונשים ליכא למיחש מידי ולא תהיה עלובה כלה לזנות ביום חופתה". ומשמע שיש סברה להתיר לה בחתונתה להסיר את כיסוי הראש, אף שהייתה רגילה כבר לכסותו, מכיוון שזה רק אסור מצד "דת יהודית".

אך אף אחד מהראשונים לא סבר כן, ודבריו מחודשים מאוד – כיצד התירו לכלה לגלות ראשה אף שהייתה רגילה כבר לכסותו ולא חששו להרהור. ואף השבות יעקב שרצה לומר כן הסתייג ("אי לאו דמסתפנא") ולא נשאר בפירוש זה, ולא ראינו סברה זו בפוסקים אחרים, וא"כ א"א לתרץ כדבריו לאחר שהוא שבעצמו דוחה אותם.

אכן אליבא דשיטת הרמב"ם המובאת לעיל, ניתן ליישב שגילוי הראש הנוהג בכלה היינו מהרדיד המכסה את כל ראשה וכתפיה, כשהשיער נשאר מכוסה במטפחת. שהרי בביאור 'דת יהודית' פירש הרמב"ם (הלכות אישות פכ"ד הי"ב) "ואיזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל... יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוצ ואין עליה רדיד ככל הנשים אצ"פ ששערה מכוסה במטפחת". וכ"כ בהלכות אישות

ראש" משמע, שכל בנות ישראל מחויבות, בין נשואות ובין פנויות. ואכן כך פסק הרמב"ם (בהלכות איסורי ביאה פכ"א הי"ז) "לא יהלכו בנות ישראל פרוצי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש".

אלא שאם כדברי הרמב"ם, שכל אשה, אפי' רווקה, חייבת בכיסוי ראש, קשה מהמשנה בריש פ"ב דכתובות (דף ט"ו ע"ב) שם מובא "האשה שנתאלמנה או שנתגרשה היא אומרת בתולה נשאתני והוא אומר לא כי אלא אלמנה נשאתיך (ואין לך אלא מנה ומדובר ששטר הכתובה אבד) אם יש עדים שיצאת בהינמא וראשה פרוצ כתובתה מאתיים". וכיצד כלה בתולה נכנסה לחופתה בראש פרוצ, והרי לדעת הרמב"ם כל בתולה אפי' שלא נתקדשה ולא נישאת אסור לה ללכת בפריעת ראש?

ודוחק לומר שהייתה הולכת כל העת בשיער הראש מכוסה ובשעת חתונתה פרעו לה את ראשה, דאם נהגה לכסות שערה כל העת, א"כ הוי דבר שרגילה לכסותו והוי ערווה, וכיצד נתיר אותו בשעת חתונתה, ומדוע שלא נחשוש להרהור? ועוד, הרי לפי הרמב"ם כיסוי השיער במטפחת הרי הוא "דת משה" ואיסורו הוא מדאורייתא, וכיצד התירו לכלה לפרוע את שערה?

ואמנם בעל שו"ת תרומת הדשן (סי' רמ"ב) כתב בדעת הרמב"ם דכיסוי ראש לאשה הוא מדרבנן, ומה שהקשתה הגמ' "ראשה פרוצ דאורייתא" ר"ל רמז דאורייתא יש לה, וא"כ יכול להיות שרבנן יתירו בחתונתה לפרוע את שערך כדי לחבבה על בעלה. אך הבנתו בדעת הרמב"ם היא דעה יחידית, ורוב הראשונים הבינו דפריעת ראש הוי דאורייתא (ועיין עוד בשו"ת יחו"ד ח"ה סי' ס"ב בהערה).

“יוצאת בהינומא וראשה פרוע” כלשון המשנה כדי שלא יובן בטעות שהכוונה לשיער מגולה. ואכן הרמב”ם בפירוש המשניות (פ”ב משנה א’) ביאר שההינומא אינו כיסוי ראש חלקי, כפרש”י והשטמ”ק (שם) בשם הגאונים, אלא הינומא הוא “אוהל של משי היה מנהגם שלוקחין בו הבתולות מבית האב לבית הבעל”. וא”כ לדעת הרמב”ם על כל הנשים לילך תמיד בשיער מכוסה, ומעולם לא הותר גילוי שיער האשה אף לא לכלה. אך אין זה המנהג היום ברוב המוחלט של קהילות ישראל.

ג. שיטת הרא”ש

בגמ’ כתובות (דף י”ז ע”א) מובא: “א”ר שמואל בר נחמני א”ר יונתן: מותר להסתכל בפני כלה כל שבעה כדי לחבבה על בעלה. ולית הלכתא כוותיה”.

וכתב הרא”ש (פ”ב סי’ ג’) “וי”א דכל שבעה אסור, אבל יום ראשון שהוא עיקר החיבוב אצל בעלה מותר, דאל”כ מי יעיד שיצתה בהינומא וראשה פרוע? וליתא, דאפילו שעה אחת אסור להסתכל, אלא כיוון שרואין ההינומא שעשו ואומרים זו היא של כלה פלונית היינו עדות. אי נמי, ראיית ההינומא כשהיא עליה או פריעת הראש אין זו הסתכלות בפניה”.

רואים מדבריו, שהכלה ביום הראשון היתה הולכת בפריעת שיער, “שהוא עיקר החיבוב אצל בעלה”, אלא שלאחרים אסור להסתכל בפניה ומעידים על ההינומא או על פריעת השיער ולא על פניה.

אלא שקשה, דאם פריעת ראש דאורייתא, כפי שהבאנו לעיל, כיצד התיר הרא”ש ביום הראשון משום חיבוב על בעלה?

(פי”ג הי”א): “רדיד החופה את כל גופה כמו טלית”. וא”כ לפירוש הרמב”ם כשהמשנה אמרה שעוברת על דת יהודית יוצאת ללא כתובה וביארה המשנה מהו ‘דת יהודית’ – “יוצאה וראשה פרוע” – אין הכוונה שיוצאת בשיער גלוי, אלא הכוונה היא שיוצאת עם מטפחת המכסה את שיערה בלא רדיד על גבה. ואעפ”כ המשנה כינתה זאת בשם “ראשה פרוע” משום שאינו מסודר כפי שחייבת ללכת מדת יהודית כל אישה בישראל, בין נשואה ובין רווקה, וכפי שכתב (בהלכות איסורי ביאה פכ”א י”ז): “לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש”, וגם שם הכוונה שלא יהלכו בלא רדיד אע”פ שהשיער מכוסה במטפחת. וכשהגמ’ אמרה ב’דת משה’ “שלא יצאו בפרוע ראש” – שם הכוונה בשיער מגולה ממש. ולכן לשיטת הרמב”ם, אף ביאור המשנה (בדף ט”ו ע”א) “אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע” – הכוונה ליציאה ללא רדיד לראשה, אף ששערה מכוסה לגמרי. ולכלה דווקא התירו ללכת ללא רדיד כדי ליפותה לבעלה, ומכיוון שזה רק “מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל” ואינו דין דאורייתא, ע”כ אפשר להתירו בחתונה.

ואכן כשהרמב”ם הביא משנה זו להלכה לא הזכיר שיער גלוי כלל, וז”ל: “היא אומרת בתולה נישאתי ועיקר כתובתי מאתיים והבעל או יורשיו אומרים בעולה נשאת ואין לה אלא מאה. אם יש עדים שראו שעשו לה המנהגות שנהגו אנשי אותה העיר לעשותן לבתולה כגון מיני שמחה או כתרים או מלבוש ידוע או שאר דברים שאין עושים כן אלא לבתולה הרי זו נוטלת מאתיים” (אישות פט”ז הלכה כ”ה). הרי שלא כתב הרמב”ם

בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש" ובב"י (שם) הפנה לגמ' בכתובות (ע"ב ע"א) ששם מובא "אזהרה לבנות ישראל" משמע שכולן במשמע בין נשואה ובין פנויה, ומשמע לכאורה שפסק כהרמב"ם.

אלא שבאו"ח (סי' ע"ה ס"ב) פסק מרן במפורש דלא כרמב"ם, וז"ל: "שיער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדו (ק"ש) אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר", משמע שנשים שאינן נשואות הולכות פרועות ראש!

ובביאור הגר"א (או"ח שם סעיף ב' ד"ה אבל כו') הביא מקור לדברי השו"ע באו"ח מהמשנה ריש פ"ב דכתובות, שהסימן לכך שנישאה בתולה זה "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע" ומשמע שכך הלכו הבתולות עד הנישואין. וא"כ כיצד כתב מרן באה"ע שאף פנויה אסורה ללכת פרועת ראש? ותירץ החלקת-מחוקק (אה"ע סי' כ"א ס"ק ב') "פנויה בעולה קאמר, אבל בתולה אמרינן דיוצאה בהינומא וראשה פרועה וכן הוא בב"ח."

ובבית שמואל (שם ס"ק ה') תירץ דפנויה שכתב מרן הכוונה לאלמנה או גרושה (ואז פנויה הכוונה למי שהייתה תפוסה וכעת התפנתה) אבל בתולה מותר.

והמג"א (באו"ח סי' ע"ה ס"ק ג') כתב "ודוחק לומר דפנויות שכתב השו"ע היינו אלמנה, דא"כ הוה ליה לפרש. ולכן ביאר שפנויות הכוונה לבתולות, ומה שאסר באה"ע ללכת עם ראש פרוע, היינו עם שיער פזור, ואין זה מעיקר הדין אלא מידת צניעות. אלא שדבריו קשים, כי מרן כתב במשפט אחד "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש" והרי

ונראה לתרץ שמפני שפריעת הראש בנישואין היא באקראי, ואינה דרך הרגל, לא נאסר הדבר, כמ"ש הרשב"א בתשובות (ח"א סי' תקע"א) שדן בהפסד כתובה לאשה שפרעה ראשה בשוק פעם אחת, וכתב שאינה נחשבת עוברת על דת יהודית אם פרעה ראשה באקראי עי"ש.

להלכה הביא הטור באה"ע (סי' ס"ה) את דברי הרא"ש וז"ל: "י"א שביום ראשון מותר להסתכל בה שהוא עיקר החיוב כדי לחבבה על בעלה. וליתא, דאפילו שעה אחת אסור להסתכל בה אבל מותר להסתכל בתכשיטין שעליה או בפריעת שערות". ומרן השו"ע כתב (שם ס"ב) שאסור להסתכל בכלה, והרמ"א שם הוסיף בשם הטור: "אבל מותר להסתכל בתכשיטין שעליה או בפריעת ראשה". הרי מפורש ברמ"א שכך נהגו בזמן חז"ל, שכלה יוצאת מביתה לנשואיה בשיער פרוע בפני רבים, וכך הולכת ביום הראשון משבעת ימי המשתה, ומשמע שהלכה כן אפילו לאחר החופה והייחוד עד למחרת נישואיה. אלא שלא כתב באיזה סוג פריעה.

וכן משמע בחת"ס (יו"ד סי' קצ"ז) שכתב: "הכי נהיגי נשי שלא לקוץ בשערות עד אחר בעילת מצווה ממש. ומקפדת שתבוא אל החתן בשערות ארוכות, אולי יצא להם זה מיצאה בהינומא וראשה פרועה". אלא שאף החת"ס לא כתב איזה סוג פריעה, ויכול להיות שמדובר במעט שערות גלויות מחוץ להינומא, כדברי שו"ת מהר"י הלוי שיובא לקמן.

ד. שיטת השו"ע

בשו"ע אה"ע (סי' כ"א ס"ב) פסק מרן: "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש

והנה הפת"ש הנ"ל הבין בפירוש שהחיוב הוא מהנישואין וכפי שכתב: "ל דכוונתם (של הב"ח והחלקת-מחוקק) נמי בעולה ע"י נישואין, דהיינו אלמנה וגרושה מן הנישואין". וכן נחלקו עוד אחרונים בדבר זה ומובאים דבריהם בבאר היטב (שם ס"ק ה') ובפת"ש (שם ס"ק ב').

לעומתם בשו"ת חוות יאיר (סי' קצ"ו) פסק שאף מהאירוסין חייבת האשה בכיסוי ראש, והוסיף וכתב שאף אם בזמן הש"ס היו הולכות ארוסות בגילוי ראש כמובא בריש פ"ב דכתובות, זה דווקא בימיהם שהיה זמן רב בין האירוסין לנישואין, אך בימינו שעושים זאת בסמיכות יש לה לכסות ראשה מייד מן האירוסין.

אך מדבריו משמע שאין זה מעיקר הדין הנלמד בש"ס, אלא חומרא שהנהיגו באשת איש, וכפי שסיים: "יש לחוש לכמה חששות ותקלות, כי מנהג בחורי ישראל הפרוצים לנהוג קלות ראש עם הבתולות, משא"כ עם הנשואות, גדרו גדר ואין מי שנוהג קלות ופן חלילה יכשילו בה לגמרי". ושם השאלה היתה לגבי אדם שרצה לקדש אשה בסתר בעוד אשתו הראשונה היתה חולה במחלה קשה משום שחשש שמא יקדמנו אחר ויישאנה, ולכן כתב שאם יעשה כן תצטרך לכסות ראשה פן יכשלו בה, כי בזמנם לא היה מרווח בין הקידושין לנישואין וכשיראו אשה גלוית ראש יהיה ברור להם שהיא פנויה, משא"כ בזמן הש"ס שאשה שנתקדשה פורסם הדבר ולכן אף אם הלכה גלוית ראש לא היו נכשלים בה.

ומשמע מדבריו, שכיום, שהאירוסין נעשים בפרהסייה, לכאורה אף לדברי החוות יאיר לא תצטרך כיסוי ראש.וצ"ע.

אשת איש אינה יכולה להסתפק בקליעה וחייבת לכסות את שיערה לגמרי, ודוחק לומר שמרן התכוונן לשני סוגי כיסוי בלי לפרש דבריו. ועוד קשה שבמשנה (כתובות ט"ו ע"ב) משמע שבתולה יצאה ושערה על כתפיה, משמע שהשיער פזור, כפשט רש"י שם, וכן הקשה המחצית השקל (שם), וכן הקשה הפרי מגדים באשל אברהם (שם). על כרחנו, אין לנו לפרש את דברי השו"ע באה"ע האוסר על פנויה לילך פרועת ראש, אלא או כחלקת-מחוקק והב"ח שמדובר בפנויה בעולה, או כבית-שמואל שמדובר בגרושה ובאלמנה.

ועיין בדגול מרבכה (בשו"ע אה"ע שם) שהביא ראיה לדברי הבית-שמואל שאלמנה וגרושה חייבות בכיסוי ראש מהירושלמי על המשנה (שם פ"ב הלכה א') המקשה על האמור במשנה: שמא הכלה הייתה בתולה מן הנישואין וראשה פרוע, אך מגיע לה רק מאה ולא מאתיים, ותרצה הגמ' "זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע". רואים במפורש, שגרושה או אלמנה אפי' אם היא עדיין בתולה הרי היא חייבת בכיסוי ראש, ולכן "היוצאת וראשה פרוע" הרי זו ראיה טובה שמגיע לה מאתיים וזו.

ה. האם חיוב כיסוי ראש לדעת השו"ע הוא מהקידושין או מהנישואין?

לדברי הב"ש שהבין בשו"ע שחיוב פנויה בכיסוי ראש הכוונה היא לגרושה ואלמנה דווקא, ולא לבעולה בזנות, [וכן הבין הפת"ש (שם ס"ק ב') בדברי החלקת-מחוקק והב"ח (שמה שכתבו "פנויה – היינו בעולה" הכוונה לגרושה ואלמנה)], יש לחקור ממתני חל החיוב בכיסוי הראש – האם משעת הקידושין או רק משעת הנישואין?

והאי דאמרין ופרע את ראש האשה ותנא דבי ר' ישמעאל מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרועי ראש איכא למימר **בנשואות קא מיירי מליקוטי הגאונים**. עכ"ל . הרי מפורש שרק נשואות צריכות כיסוי ראש ולא ארוכות.

וכתב השדי-חמד (אסיפת דינים מערכת דל"ת אות א') "ויתכן דאם היו הרבנים מהר"י הלוי וח"י רואים מה שכתב השטמ"ק בשם הגאונים הוה הדרו בהו, שכן ראוי להיות חוזר ולבטל דעתם נגד דעת הגאונים".

וכן בספר ישועות יעקב (סי' כ"א בשם נכד המחבר, הובא בשדי חמד שם) כתב שארוסה מותרת בפריעת ראש, והוסיף ראייה מהירושלמי (שם) שכתב "זאת אומרת בתולה מן הנישואין אין ראשה פרוע", ומשמע שדווקא בתולה מן הנישואין אין ראשה פרוע אבל בתולה מן האירוסין ראשה פרוע.

אלא שאם התורה מחייבת כיסוי ראש דווקא לנשואה, א"כ מנין לחייב גרושה ואלמנה? ולקמן בסעיף ט' נתרץ מדוע גרושה ואלמנה נתחייבו בכיסוי ראש.

ו. מהן הנישואין?

עפ"י הנ"ל מבואר, שכלה חייבת בכיסוי ראש משעת הנישואין, דהיינו משעת כניסתה לחופה. וא"כ יש לנו לברר מהי ה'חופה' העושה אותה לנשואה.

מין השו"ע (באה"ע סי' נ"ה ס"א) פסק: הארוסה אסורה לבעלה מדברי סופרים, כל זמן שהיא בבית אביה, והבא על ארוסתו בבית חמיו, מכין אותו מכת מרדות... עד שיביא אותה לתוך ביתו ויטיח עמה ויפרישנה לו, ויחוד זה הוא נקרא כניסה

ואף בשו"ת מהר"י הלוי אחי הט"ז (סי' ט') כתב שארוסה צריכה כיסוי ראש. ומה שמצינו בריש פ"ב דכתובות שארוסה יוצאה וראשה פרוע, זה רק בזמן החופה, וסבר שלא התירו לה לגלות שערה לגמרי, אלא "הא דקתני ראשה פרוע היינו שמניחה קצת סופי השערות לאחריה על כתיפה", ואף שזה אסור בסתם, מ"מ בשעת חופתה התירו חכמים "שאין איסור בגילוי קצת כזה מפני שכך נהגו לגלות אותו קצת מהשער לית ביה חשש הרהור... וגם כיוון שלא נהגו שתלך כך אלא פעם אחת בעת הליכתן מבית אביהן וכו' ולא נתכוונה בזה לפריצות אלא כולם נהגו כך בעת יציאתן מבית אביהן כו', בקצת גילוי כזה אין שום איסור". ומבאר שתרתי בעיני: א. "שההינומא כיסתא קצת שערות ראשה" ב. "קצת הנשאר הניחה על כתיפה **בעת ההיא כפי המנהג**... אבל כל ימי אירוסיה אסורה לצאת בפריעת ראש כדמשמע מפרש"י כדכתיבנא". וכן פסק בשו"ת רעק"א מהדורה תניינא סי' ע"ט שיש חובת כיסוי משעת האירוסין עיי"ש.

אבל בשו"ת שבות יעקב (שם) חלק על שו"ת מהר"י הלוי וכן על שו"ת החוות יאיר ופסק שארוסה הולכת פרועת ראש, שהרי אלמנה מהאירוסין כתובתה מאתיים, ואם חייבת בכיסוי ראש א"כ כיצד עדות על יציאתה וראשה פרוע מוכיחה שהיא בתולה וכתובתה מאתיים? והרי שמא היתה בכיסוי ראש ואעפ"כ מגיע לה מאתיים כי היא אלמנה בתולה מן האירוסין? ולכן מסיק להלכה שארוסה מותרת בפריעת ראשה.

וכן מוכח מהשטמ"ק (ריש פ"ב דכתובות דף ט"ז ע"ב ד"ה וראשה פרוע) שכתב על המשנה אם יוצאת וראשה פרוע **"פירוש מגולה** וכך היו נוהגים לבתולה ולא לאלמנה,

ואכן ידוע שחלק מבני ספרד נוהגים כדברי הרמ"א שהביא בשם הב"י, ונוהגים הם להתעטף בציצית ולפורסה מעל ראשי בני הזוג, וכן כתב בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז אה"ע סי' י') שבני ספרד קיבלו את המובא בב"י וברמ"א שפריסת טלית היא החופה.

ועיין בביאור הגר"א (שם ס"ק ט') בביאור דברי הרמ"א שכתב "כל שהביאה החתן לביתו לשם נישואין" שכתב שההבאה אל ביתו נעשית כיום ע"י העמדת החופה בחצר ביהכ"ס.

וא"כ לפוסקים כהרמ"א הנ"ל וכן לבני ספרד הפוסקים כישכיל עבדי, תצטרך הכלה לכסות ראשה כבר תחת החופה של הד' כלונסאות.

ואף לבני אשכנז הפוסקים כהרמ"א בדעה השלישית שכתב "שמכניסין יריעה פרוסה על גבי כלונסאות... ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו", אין צורך ביחוד גמור אלא רק במקום צנוע. אמנם הבית-שמואל (שם ס"ק ה') כתב דיש למנוע שלא יכנס לשם שום אדם כדי שיהיה יחוד גמור, אך הרמ"א כתב בפירוש בתחילת דבריו "דחופה אינו יחוד אלא כל שהביאה החתן לביתו לשם נישואין". והחלקת - מחוקק כתב (שם ס"ק ו') "נראה דלכו"ע מודו בדין זה דהא הר"ן הביא ראייה לדין זה מן הגמרא דאמרינן אלמנה מן הנשואין אין לה אלא מנה אע"פ שעדים מעידים עליה שלא נסתרה ולא נבעלה וא"כ להדיא נקראת נשואה אע"פ שלא נתיחדה וכתב הר"ן דיליף לה מדכתיב "ואם בית אשה נדרה דמשמע דכל זמן שהיא בבית אשה היא ברשותו".

א"כ רואים שהרמ"א לא חזר בו מקביעתו, שהיא דעת רוב הראשונים, שחופה מעיקר

לחופה, והוא הנקרא נשואין בכל מקום". דעת מרן השו"ע כשיטת הרמב"ם (בפ"י מהלכות אישות) שהחופה היא ייחוד בבית החתן, ועד אז אינה נחשבת לנשואה. הנוהגים כמרן השו"ע בד"כ אינם מתייחדים ב'חזר ייחוד' שבאולם השמחות, משום שאינו בית החתן, וא"כ לכאורה, הכלה איננה נחשבת לנשואה עד שיביאנה לביתו ויתיחד עימה, וא"כ אינה צריכה כיסוי ראש עד שיגיעו לביתם.

אלא ששיטה זו קשה, כיצד נוהגים לברך שבע ברכות בסוף סעודת החתונה, לפני שהחתן והכלה התייחדו, והרי כבר בירכו שבע ברכות על כניסתם לחופת הכלונסאות, ומאז ועד סוף סעודת המצווה לא נתחדש דבר במעמדה, שהרי טרם התייחדו? ועל כרחק מוכרחים לומר שהטלית החופפת עליהם, בזמן הקידושין ואמירת שבע הברכות, נחשבת לחופה, וא"כ חזרת הקושייה אף לפוסקים כדעת מרן השו"ע - מדוע שלא תתחייב בכיסוי ראש כבר משעת כניסתה לחופה? ולקמן נתרץ קושייה זו.

אבל הרמ"א כתב (שם) "וי"א דחופה אינו יחוד, אלא כל שהביאה החתן לביתו לשם נישואין (כ"כ הר"ן בשי"א ריש כתובות)". וממשיך הרמ"א: "י"א שהחופה היא שפורסין סודר על ראשם בשעת הברכה (הב"י הביאו). וי"א דחופת בתולה משיצאה בהינומא ואלמנה משנתייחדו (תוס' פ"ק דיומא). והמנהג פשוט עכשיו לקרות חופה מקום שמכניסין שם יריעה פרוסה על גבי כלונסאות ומכניסין תחתיה החתן והכלה ברבים ומקדשה שם ומברכים שם ברכת ארוסין ונשואין ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו".

יבי"א עם הערות שהוסיף המחבר הגר"ע יוסף על ספרו, ח"ה סי' ה' הערה 4) שמיישב את קושייתנו לעיל (ס"ק ו') כיצד מברכים שוב ז' ברכות בסוף הסעודה קודם החופה (חדר יחוד), ומתרג': "ויש לצרף בזה דברי האומרים דחופה היינו בטלית כנ"ל". הרי מפורש שחושש לשיטות שפריסת טלית הוי חופה, וא"כ מדוע לא יחשוש ג"כ לכיסוי ראש כבר משעת החופה? (ולכאורה דבריו סותרים למש"כ הוא עצמו בשו"ת יחוד ח"ה סי' ס"ב, שבני אשכנז מחויבים בכיסוי ראש מייד לאחר חדר הייחוד כי מרגע הייחוד דינה כנשואה, ואם כדבריו שפריסת הטלית מחשיבה לנשואה, א"כ מדוע שלא תתחייב בכיסוי ראש כבר מכניסתה לחופה? וצ"ע).

ז. חיוב כיסוי הראש הוא משעת הבעילה – תשובת הגרא"ד אורבך

לעיל הבאנו ראיות מהש"ס לשיטת הבית-שמואל והחלקת-מחוקק, לחלק בין בתולה גרושה שחייבת לבתולה רווקה שפטורה – והכול מתייחס לחיוב דאורייתא הנלמד מ"ופרע את ראשה" – אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש". וקשה, כיצד מצינו בפסוק רמז לחלוקה הנובעת מ'מעמדה ההיסטורי' של האישה (האם נישאה בעבר או לא), והרי לכאורה הדבר הקובע הוא האם היא פנויה כעת או לא?

וראיתי תשובה של הגרא"ד אורבך שליט"א אב"ד טבריה (הודפס בספר "ועלהו לא יבול" ח"א עמ' ע"א) שכתב וז"ל: "בענין כיסוי ראש – הנה יש לנו פרשה אחת בתורה: "ופרע את ראש האשה וגו' מכאן אזהרה וכו'. ופירש הרמב"ם על כל הנשים ואף בתולות ופנויות. אולם לדידן שפנויות מגלות ראשן ואפ"ה אלמנה וגרושה חייבות לכסות,

הדין לא צריכה יחוד, ורק עשה פשרה ואימץ את דעת הרמב"ם לכתחילה, דהיינו שצריך יחוד, וגם זה הוא להידור לצאת יד"ח הרמב"ם, אך לא מעיקר הדין. ולכן אין סתירה בין דבריו ברישא "דחופה אינה יחוד" לבין הסיפא של דבריו "ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו".

וא"כ, אם החופה העיקרית לדעת הרמ"א היא היריעה עם ד' כלונסאות א"כ תצטרך הכלה לכסות ראשה כבר אז, ואף אם יש מחלוקת בדבר מכיוון שכיסוי ראש לנשואה הוא דין דאורייתא, א"כ מדוע לא נחוש לחומרא, שספק דאורייתא לחומרא, ונחייב את הכלה לכסות ראשה כבר מתחת לחופה? ואף המחמירים בדבר, רובם מחמירים שהכלה מכסה ראשה רק לאחר חדר הייחוד, ואם בנישואין תליא מילתא א"כ מדוע לא לחשוש ולהצריך כיסוי כבר תחת החופה?

ואכן הרשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"ה אה"ע סי' ז' ח') פסק כהרמב"ם שרק שמכניסה לביתו הויא נשואה ולכן דרש בכל תוקף שלא יעשו בני ספרד הנוהגים כמרן חדר יחוד לאחר החופה, כדי שלא תחוייב הכלה בכיסוי ראש. אך גם לשיטתו קשה, מדוע לא לחוש לכה"פ לחומרא לדעת הרמ"א בשם הב"י שחלק מהספרדים נהגו כמותו ולכן נהגו גם לפרוס טלית בשעת החופה, והרי ספק דאורייתא לחומרא? ואף אם מרן השו"ע הכריע שרק היחוד הוא הנישואין, סוף סוף גם היבי"א פסק שאת שבעת ימי המשתה קובעים מזמן פריסת הטלית, א"כ מוכח, שגם הוא חשש לדעה זו, וא"כ מדוע לא מצריך כיסוי כבר בחופה?

וכעת ראיתי ב"גיליונות ומילואים" (שו"ת

ארוסה דינה יותר חמור ואעפ"כ למדנו שלא צריכה כיסוי? אך לדבריו הטעם הוא תוספת שמירה וצניעות הנדרשת ממי שנבעלה כבר פעם אחת בחייה, שחסרה לה השמירה הטבעית – הבתולין – וישנו חשש גדול יותר שתיבעל בזנות.

כדברי הגרא"ד מוכח משו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג) שכתב שמוכא במשנה (כתובות י' ע"ב) "בתולה אלמנה (או) גרושה וחלוצה מן האירוסין כתובתם מאתיים ויש להן טענת בתולים", וכן נפסק בשו"ע (אה"ע סי' ס"ז סעיף א'), ומשמע שמכיוון שהיא בתולה מותרת ללכת פרועת ראש ככל בתולה שנתקדשה ועדיין לא נשאת שהולכת פרועת ראש (ודלא כמ"ש שו"ת חוות יאיר סי' קצ"ו וכן הובא במ"ב או"ח סי' ע"ה ס"ק י"א בשם ר"י הלוי), דאם תאמר שכל ארוסה חייבת בכיסוי ראש אף אם לא נבעלה ועדיין בתולה א"כ מדוע באשה שנתאלמנה או נתגרשה "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתיים" (שם דף ט"ו ע"ב במתניתין)? והלא יכולה לתפוס מאתיים ולטעון עדיין בתולה הייתי בחתונה ולכן מגיע לי מאתיים ומה שראשי היה מכוסה הוא משום שהייתי אלמנה מן האירוסין, ומה הועילו חכמים בתקנתן? ואם בכל זאת קבעה המשנה "שאם יצאת וראשה פרוע כתובתה מאתיים" ואם ראשה לא פרוע – אין כתובתה מאתיים מוכח "אלא ודאי כמ"ש דכל שלא נבעלה מותרת להלוך כמו כל הבתולות משא"כ בנבעלה אפי' באונס ופוק חזי מה עמא דבר. כנ"ל". הרי מפורש דהבעילה היא הקובעת, ובכך ניתן ליישב את מנהג העולם במקומות רבים, שהכלה גם אחרי חדר הייחוד לא מכסה את ראשה כדין, שמכיוון שברור שבחדר הייחוד לא נבעלה א"כ לא נתחייבה

וכמה נתחבטו הפוסקים בבעולה בזנות להתיר מצד כבוד הבריות, והרי לית לן תרי קראי, ומהיכי תיתי לאסור אשת איש ובעולה פנויה? ועל כרחק שזה דין אחד בבעולה בין פנויה בין אשת איש, ופרשה שבתורה מיירי בבעולה שהרי בעינן קדמה שכיבת בעל לבעל, וזה פשטות המשנה (כתובות ט"ז ע"ב) שבנות ישראל יוצאות פרועות ראש שבארוסה קמיירי, וכן היה המנהג לפנים בדור שלפנינו, וזו תשובה גם לנכנסת לחופה ולא נבעלה דלאו באירוסין ונישואין תליא. (וזה מוסבר גם ע"פ פשוטו, שכיסוי השיער הוא הוספת צניעות, והבתולים הם שמירה לאשה ע"פ טבע, וכשהוסרה השמירה הטבעית צריך לגדור יותר בצניעות).

מדבריו למדנו שלא הקידושין קובעים את חיוב כיסוי ראש האשה, ואפי' לא הנישואין, אלא הבעילה וזה כדברי החלקת-מחוקק שכתב (בסי' כ"א ס"ב א') שמה שכתב השו"ע שפנויה חייבת בכיסוי הכוונה לפנויה בעולה ולכן אין סתירה לשו"ע באו"ח שם כתב שהבתולות נוהגות ללכת בגילוי ראש. וזה שלא כפתחי-תשובה (שם ס"ק ב') שכתב שמלשון הבאר-היטב משמע שהבין שהחלקת-מחוקק שכתב בעולה התכוון לאלמנה וגרושה, אלא הכוונה לבעולה כפשוטו.

לפי הסבר זה יש בדבר קולא וחומרא. קולא – שאף כלה שנישאה ואפי' שנתייחדה בחדר הייחוד עם בעלה, מכיוון שעדיין לא נבעלה, אינה חייבת בכיסוי הראש. וחומרא לגבי רווקה שנבעלה – שחייבת בכיסוי ראש אפי' שמעולם לא נתקדשה.

לפי דבריו מיושבת התמיהה המובאת לעיל – מדוע החמירו עם הגרושה והאלמנה והרי אינם נשואות ואין דינן חמור? ועוד, הרי

נשואה אע"פ שהיא בתולה חייבת בכיסוי ראש הוא משום שסתם נשואה היא בחזקת בעולה, ולכן פסקה המשנה (כתובות דף י' ע"ב): "בתולה אלמנה גרושה וחלוצה מן הנשואין כתובתן מנה" וביאר רש"י (שם ד"ה כתובתה מנה) אם ניסת לאחר סתם כתובתה מנה דבחזקת בעולה קיימא משנכנסה לחופה" וכפי שכתב הרמב"ם (אישות פ"א ה"א) "שמשנשאת הרי היא כבעולה" והוסיף (שם ה"ב) "הואיל וחזקת הנשואה שתבעל", ולכן פשוט שלמחרת חתונתה חייבת בכיסוי ראש אף אם לא נבעלה כי היא "בחזקת בעולה". משא"כ כלה שנתייחדה בחזר יחוד, שאין שם מיטה, הרי ברור שהיא בחזקת שלא נבעלה. ונראה שכל עוד לא נבעלה אין עליה חיוב כיסוי ראש מן התורה אך מדרבנן חייבת מהרגע שחל עליה שם של "חזקת בעולה".

ב. נראה שאפשר להבין הבנה אחרת בדברי הירושלמי (ומצאתי זאת בכתבי הרב יצחק ברנד שליט"א פורסם במכון בריתי יצחק). במשנה בריש פ"ב בכתובות מובא. "אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע כתובתה מאתיים" ובירושלמי (שם פ"ר ה"א) "וראשה פרוע ועידיה מעידין אותה שלא נבעלה. וחש לומר שמא בתולה מן הנשואין היא? זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע. וחש לומר שמא מוכת עץ היא? אלא כר"מ דר"מ אומר מוכת עץ כתובתה מאתיים. וא"ר יוחנן לא חשו על דבר שאינו מצוי. ר' יוחנן בן ברוקא אומר אף חילוק קליות ראייה. וחש לומר שמא בתולה מן הנשואין היא? זאת אומרת בתולה מן הנשואין אין לה חילוק קליות. תני אבא שאול אומר אף מי שהוליכו לפני חבית של בסורות. וחש לומר שמא מן הנשואין היא?

עדיין בכיסוי הראש. (ולקמן נדון בחידושו של השב"י שאף אנוסה חייבת).

ומה שכתבה המשנה (שם דף י"א ע"א): "בתולה אלמנה גרושה וחלוצה מן הנשואין כתובתן מנה ואין להם טענת בתולים", והרי אם הבעילה קובעת סוף סוף לא נבעלה? יש ליישב על פי רש"י (שם ד"ה כתובתה מנה) שכתב דבחזקת בעולה קיימא משנכנסה לחופה. וכתב הרמב"ם (אישות י"א ב') שהואיל וחזקתה שנבעלה, לא תיקנו לה חכמים כתובה אלא מנה כדין בעולה אפי' אם היא באמת בתולה. ובחידושי הרשב"א (על הגמ' שם) ביאר בשם הירושלמי (פ"א ה"ג) בטעם הדבר שאע"פ שהיא בתולה, משעה שנכנסה לחופה עם בעלה הראשון "בטל חנה" לגבי אנשים אחרים, שבעיני בני"א פקע ממנה החן המיוחד והמעלה המיוחדת של בתולה, ולכן אין לה כתובה אלא מנה.

אלא שעל שיטה זו, שרק הבעילה היא המחייבת כיסוי ראש, קשה מן הירושלמי (כתובות פ"ב ה"א), על המשנה האומרת שאם יש עדים שיצאה וראשה פרוע כתובתה מאתיים, שהקשה: שמא בתולה מן הנשואין היא ולכן הלכה פרועת ראש, אבל כתובתה אינו אלא מנה וכיצד פרועת הראש תהווה סימן? וענה הירושלמי: "זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע" ולכן אם היו עדים שראו אותה פרועת שיער ברור שלא היתה אלמנה או גרושה מן הנשואין. הרי מפורש שגרושה או אלמנה מן הנשואין אע"פ שהיא בתולה הרי היא חייבת בכיסוי ראש והנשואין הם הקובעים ולא הבעילה. וקשה על השב"י ועל תשובת הגרא"ד!

ונראה לתרץ: א. מה שנאמר בירושלמי

וא"כ חיוב כיסוי ראש לא מתחיל מן הנישואין אלא מן הבעילה.

ונראה סייעתא לדבריו, שאם הגמ' היתה דוחה את המקשן היתה צריכה לומר "אלא בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע", שזו דחיית הבנת המקשן. אך הירושלמי נוקט בלשון "זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע", שלשון זו אינה דחייה של דברי המקשן אלא הסבר למה המנהג שיוצאת מכוסה ראש בחתונה.

ואין להתפלא כיצד יתכן שקודם חתונתה הלכה גלוית ראש ובחתונה תלך מכוסת ראש, שהרי מצינו סברה הפוכה קשה יותר, שהרי מהר"י הלוי אחי הט"ז (הובא לעיל בשד"ח מערכת דלת) הצריך כיסוי לארוסה ואפ"ה הודה שבחתונה היו מובילים את הכלה כשחלק מראשה פרוע (כמובא בריש פ"ב דכתובות) "כיוון שלא נהגו שתלך כך אלא פעם אחת בעת הליכתן מבית אביהן... בעת ההיא כפי המנהג". ואם לגלות חלק משער ראשה התירו בחתונה לשם היכר למרות שקודם לכן נהגה לכסות הכל משעת הקידושין, כ"ש שיהא מקום להחמיר ולהצריך בתולה אלמנה לכסות ראשה בנישואיה השניים לשם היכר.

ח. דין אנוסה ובעולה בזנות

אלא שאם הבעילה היא המחייבת כיסוי ראש, א"כ אף רווקה שנבעלה בזנות תצטרך לכסות את ראשה, ואפילו אנוסה, שהרי סוף סוף נבעלה. ואכן רמז לדבר יש מהספרי במדבר (פרשת נשא פיסקא י"א): "ופרע את ראש האשה" – כהן נפנה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצוות פריעה דברי ר' ישמעאל.

זאת אומרת בתולה מן הנישואין אין לה חבית של בסורות".

רואים שהמקשן חשב שבתולה מן הנישואין אע"פ שכתובתה מנה (וביאר הירושלמי בפ"א ה"ג בטעם הדבר, שאע"פ שהיא בתולה משעה שנכנסה לחופה עם בעלה הראשון בטל חינה לגבי אנשים אחרים) אפ"ה הולכת גלוית ראש, כי עדיין לא נבעלה בפועל. ולכן שאלה הגמ' כיצד ניתן להעיד מכך שהלכה עם הינומה ופרועת ראש שכתובתה מאתיים, שמא הייתה בתולה מן הנישואין והלכה גלוית ראש ומגיע לה רק מנה? ומתריך הירושלמי "זאת אומרת בתולה מן הנישואין אינה יוצאת וראשה פרוע". וצריך לעיין מדוע לא יוצאת וראשה פרוע? האם משום שכבר מהנישואין חל איסור פריעת ראש ושוב לא יכולה ללכת פרועת ראש, או שבאמת היא הולכת ביום-יום גלוית ראש ובחתונה של "הנישואין השניים" הובלנו אותה מכוסת ראש כדי שלא יטעו ויחשבו שמגיע לה מאתיים ולכן הצרכנו לכסות ראשה. ולכאורה ברורה יותר הסברה הראשונה, שכך הלכה מאז נישואיה וכך ממשיכה ללכת. אלא שהירושלמי ממשיך לשאול את אותה שאלה גם בדברים האחרים. כדוגמת חילוק קליות ועונה הירושלמי זאת אומרת בתולה מן הנישואין אין לה חילוק חילוק קליות וכן אין לה חבית של בסורות, וברור שהסרת קליות וחבית של בסורות זהו רק סימן שהיו עושים בחתונה בלבד כדי שלא תגבה מאתיים, וא"כ אפשר לומר שה"ה במה שלא עושים לה סימן של פריעת שיער זה רק כדי שלא תגבה מאתיים, אך מצד איסור גילוי ראש אין זה איסור שהרי בעניין זה לא נשתנה המסקנה מההוא אמינא.

אף אם קרה שעדיין לא נבעלה מ'מ יש כבר סברא לזה ונקראת ב'חזקת בעולה' וכנ"ל) והבעילה היא הקובעת. אלא שלפי זה אנוסה תחוייב לכסות ראשה, וכ"ש בעולה בזנות, וזה הוא דין קשה מאד, כדברי הגרא"ד אורבך (לעיל): "וכמה נתחבטו הפוסקים בבעילה בזנות להתיר מצד כבוד הבריות", ולכן שומה עלינו להתאמץ ולמצוא פתח להקל בדבר. ולקמן נוכיח את ההיתר.

ט. שיטת הישועות יעקב – חיוב הכיסוי דווקא לנשואה בעולת בעל

הישועות-יעקב (לרבי יעקב משולם אורנשטיין זצ"ל אב"ד לבוב) מביא בביאורו לשו"ע (אה"ע סי' כ"א ס"ק א') בשם נכדו הרב צבי הירש אורנשטיין זצ"ל ביאור מחודש המחזק את דברנו לעיל. ואלו תורף דבריו:

"מדברי הש"ס נראה מבואר דארוסה מותרת לילך פרוע ראש (מכך שכתבה המשנה בריש פ"ב דכתובות אם יש עדים שיצאה וראשה פרוע כתובתה מאתיים) דהרי בזמן התלמוד היו מקדשים מקודם זמן רב ובשעת הכנסתה לחופה כבר היתה ארוסה. ואעפ"כ ראשה פרוע. וכן מצאתי בשיטה מקובצת שהביא כן בשם הגאונים ז"ל שהקשו בהך דראשה פרוע דהרי בנות ישראל אסורות לילך פרוע ראש? ותירצו לחלק בין ארוסות לנשואות".

אלא שמקשה ד'דמאין הרגלים להקל בארוסה אף שהיא כאשת איש לכל דבריה. ולהחמיר בנשואות אף אחרי שנתאלמנו ונתגרשו שהם פנויות גמורות? ולא אדע מדוע לא נתעוררו בזה שום אחד מהקדמונים ז"ל לבאר הדבר הקשה ההוא אשר לא נמצא דוגמתו בשום מקום בש"ס שנקל באשת איש יותר

ד"א לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר ונתקח תמר אפר על ראשה' (שמואל ב' י"ג י"ט)". הפסוק בשלמות הוא: "ותקח תמר אפר על ראשה וכתנת הפסים אשר עליה קרעה ותשם ידה על ראשה ותלך הלוך וזעקה", וביאור המילה "אפר" הוא הוא לשון כיסוי ראש, כפי שמופיע במלכים א' (פרק כ' פסוק מ"א) "וימהר ויסר את האפר מעלי עיניו ויכר אותו מלך ישראל כי מהנביאים הוא", שהכוונה להסרת כיסוי. ושם מדובר על תמר שנאנסה ברווקותה וכיסתה ראשה! ואכן מראיה זו הסיק השבות יעקב (שם) "הרי להדיא דאפי' אנוסה יש לכסות ראשה וכ"ש מפותה כל שנבעלה וכתובתה מנה", וכן הסיק בסוף תשובתו (שם) "אלא ודאי כמ"ש דכל שלא נבעלה מותרת להלוך כמו כל הבתולות משא"כ נבעלה אפי' באונס".

ואף הדגול-מרבבה (על השו"ע שם) הוכיח שאף בעולה חייבת בכיסוי ראש מהירושלמי כתובות (פ"ב ה"א) ששם אמרה המשנה, שאם יוצאת וראשה פרוע כתובה מאתיים. ושאל הירושלמי "ושמא מוכת עץ היא" וא"כ אף שיצאה וראשה פרוע אעפ"כ מגיע לך רק מנה? וענתה הגמ' מתניתין כר"מ הסובר שמוכת עץ כתובה מאתיים. ושואל הדגול-מרבבה שעדיין קשה כי שמא בעולה היא (בזנות וכדו') ויצאה וראשה פרוע וא"כ מגיע לה מנה ולא מאתיים וכיצד פריעת ראש תהווה ראיה? ומכאן מוכיח הדגמ"ר, שבעולה היתה מכסה ראשה, ולכן פריעת הראש בחתונה נחשבת לראיה טובה.

בדברינו עד כה יישבנו את המנהג הרווח שכלות אינן מכסות ראשן עד למחרת יום חתונתן, כי עדיין לא נבעלו (ולמחרת החתונה

לעיל שבתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראש פרוע בהסבר הראשון בדברי הירושלמי כנ"ל) וכן נמי בעולה (בזנות וכדו') שאינה נשואה אינה צריכה לכסות ראשה.

"וממוצא דברינו אתה למד דגם בעולה מותרת לילך פרוע ראש. דאין איסור פרועת ראש רק בנשואה בעולת בעל, דהיה מנהגם גם קודם מתן תורה לילך בכיסוי ראש וגזרה תורה שישארו במנהגם זה, אבל לא ארוסה ולא בעולה שאינה נשואה".

אלא שאז קשה על שיטתו – מדוע א"כ גרושה ואלמנה חייבות בכיסוי ראש והרי הם פנויות ולא בעולות בעל? ועל כך מתרץ שאין זה מצד האיסור של כיסוי ראש לנשואה אלא מדין ערווה "דכיוון דבעודן נשואות היו מחויבות לכסות שער ראשן, אסורות שוב לגלותן משום ערווה דהוי כשאר מקומות המכוסים באשה ורק הבתולות שלא התחילו מעולם לילך [ב]כיסוי ראש והוי דרכן לגלותן מותר" (שם). כלומר, כיוון שהגרושה והאלמנה בנשואיה כסתה את ראשה ולא רגילים לראותה פרועת ראש אם תגלה כעת הרי זה כגילוי דבר ערווה מכוסה ולכן צריכה להמשיך בכיסוי ראש.

מ"מ מדבריו למדנו קולא גדולה מדוע אין לחייב רווקה שנבעלה בזנות בכיסוי ראש, וכ"ש רווקה שנאנסה. ויש לנו אילן גדול לסמוך עליו בשעת הדחק ובכך מנענו את ביושן ברבים של בנות אומללות אלו וחסנו על כבודן.

אלא, שהשבות-יעקב (הובא לעיל) הוכיח שכל בעולה (אפי' אנוסה) חייבת בכיסוי ראש מהמשנה ריש פ"ב דכתובות דאם יש לה עדים שיצאה וראשה פרוע כתובתה מאתיים, וקשה, מדוע לא נחשוש שמא בעולה הייתה

מפנויה? ומבאר דאף שאיסור פריעת ראש הוא מדאורייתא, מ"מ לא מצינו בתורה איסור במפורש אלא רק גילוי כבודך אגב, מכך שפורעים את ראש האשה הסוטה, משמע דבאותה שעה לא היתה פרועה וכפי שכתב רש"י (כתובות ע"ב) "ש"מ דאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש".

ומבאר הישועות-יעקב "מדצוותה תורה לפרוע ראש אשה זו כדי לנוולה גלתה לנו שרצון הש"י שישארו במנהגם הקדום הזה שלא לצאת פרועת ראש", ומה הטעם שזה נאמר רק לנשואות ולא לארוסות? "משום דכיוון דלא אסרה תורה פרועת ראש להדיא באשת איש, ורק שגלתה שישארו במנהגם הקדום. והנה מנהגם זה היה להם עוד מקודם שקיבלו התורה שנהגו שלא לצאת פרועות ראש לשוק, וכן מצינו בבני נח (סנהדרין דף נח) מאימת התרתה באשת איש (שלא תקרא מיוחדת לו אם תביא להפקיר עצמה-רש"י שם) משתפרע ראשה בשוק (שהיו רגילות אף הנכריות הנשואות שלא לצאת בראש פרוע – רש"י שם ד"ה משתפרע). ומוכיח הישועות יעקב שבאומות העולם וכן בישראל קודם מתן תורה לא היה להם מושג "ארוסה" ואף לא כניסה לחופה ורק "בעולת בעל" היתה נחשבת לנשואה (כמוכח בסנהדרין שם), וכיוון שראינו שהתורה לא צוותה על כיסוי ראש אלא רק כתבה שישארו במנהגם זה "על כורחך רצון השי"ת לא היה לאסור פרועת ראש בכל אשת איש, ורק בבעולת בעל דהוי אשת איש גם בבני נח, אבל לא בארוסות אף דבישראל הוי אשת איש לכל דבריהם". וא"כ יוצא בדבריו שרק נשואה בעולה חייבת בכיסוי ראש, אך אם היא נשואה ועדיין לא נבעלה אינה חייבת (אא"כ היא "בחזקת בעולה" כפי שהסברנו

הממון כי יש ספק. אבל עכשיו שתיקנו להעביר חבית (פתוחה) גם לפני בעולה יבואו עדים ויעידו שהעבירו לפני חבית פתוחה ויוכלו להוציא את הממון מידה כי מגיע לה רק מנה.

והכתב השבות-יעקב (שם) שמוכח מסוגיה זו שחששו חכמים אפי' לטענה לא שכיחה כגון אונס (שהשתכרו כולם ולכן לא העבירו חבית). ואם חוששים לאונס, אז אותה קושיה תהיה על המשנה בריש פ"ב דכתובות דשמא היה ראשה פרוע אך הייתה אנוסה או בעולה בזנות ומגיע לה רק מנה וא"כ כיצד ראשה פרוע הוי ראייה? ועל כן הוכיח שאף בעולה ואף אנוסה חייבות בכיסוי ראש. וקשה על הישועות יעקב שפטר אותם מכיסוי בטענה שבדבר לא שכיח לא חששו חכמים?

ונראה ליישב את דבריו, דהיכא דאפשר לעשות תקנתא עבדינן תקנתא אף במקום שלא שכיח. ולכן מעבירים חבית פתוחה לפני כלה אלמנה וגרושה דאם אפשר לחזק את התקנה שלא תיגבה מאתיים שלא כדין למה לא לתקן אף במקרה נדיר? אך באשה פנויה שנבעלה בזנות, ממה נפשך, אם העולם לא יודע זאת, שום סימן לא יועיל, כי שמא הייתה בעולה ולא יודעים מכך, ולכן אין ברירה אלא לעשות סימן היכר לכתולה (שעד כמה שידוע לנו היא בתולה) ולא לחשוש לדבר שאינו שכיח כבעילה בזנות או אנוסה. ואם הדבר מפורסם והעולם יודע שזינתה או נאנסה, א"כ אם רוצה בכל זאת לתת מאתיים הרשות בידו, וכפי שכתב בשו"ת פנים מאירות (סי' ל"ה) "וכיוון שנתפרסם שזנתה כל מה שיעשה לה כתובתה מדעתו הוא ורשות בידו להוסיף" ואם לא רוצה להוסיף ורוצה לתת דווקא מאה א"כ העדים ידעו זאת ויהיה פרסום ומסתמא יזכרו זאת. ואם

(בזנות או באונס) וכתובתה מנה? ומכאן הוכיח שגם בעולה חייבת בכיסוי ראש ולכן פריעת הראש זו ראייה טובה.

ואם הלכה כישועות-יעקב לפטור בעולה בזנות ואנוסה מכיסוי ראש, א"כ כיצד ניישב את ראיית השבות יעקב המוכיח ההיפך? אלא שהישועות יעקב מיישב דבעולה בזנות וכ"ש באונס הוי דבר שאינו מצוי והמשנה לא חששה לכך. וכאחד התירושים בירושלמי (שם) ששאל שמא הכלה הייתה מוכת עץ (ואינה בתולה) וכתובתה מנה? ותירץ ר' יוחנן "לא חשו על דבר שאינו מצוי". ובכך מיושב הדבר.

אלא שעדיין קשה, שהרי השבות-יעקב הוכיח שהבבלי חשש גם לדברים שאינם שכיחים, ולכן הסיק שאף אנוסה חייבת בכיסוי ראש. וראיתו היא מהגמ' כתובות (דף ט"ז ע"ב). "תניא רבי יהודה אומר חבית של יין מעבירין לפני" (לפני הכלה הבתולה) והגמ' מוסיפה "אמר רב אדא בר אהבה: בתולה מעבירין לפני (חבית יין) סתומה. בעולה מעבירין לפני (חבית) פתוחה". ושאלה הגמ' מפני מה נוהגים להעביר חבית יין (פתוחה) גם לפני בעולה? נעביר חבית יין סתומה לפני בתולה לסימן שבתולה היא ואם לא היו עדים שהעבירו חבית סימן שלא הייתה בתולה ולשם מה להעביר ג"כ חבית (פתוחה) לפני הבעולה? ומתרצת הגמ' שאם לא היו מעבירים חבית לפני בעולה חוששים אנו שמא הייתה בעולה בחתונתה וכעת מחזיקה בנכסי הבעל ששוים מאתיים ותטען שמגיע לה מאתיים כי נישאה בתולה, וזה שאין עדים על כך שהעביר חבית לפני כדרך שמעבירים לפני הבתולות זה מפני אונס שהשתכרו ממשתה הנישואין ולפיכך לא העבירו ואז לא יוכלו להוציא ממנה את

ישבו ח'ו בפריעת ראש לגמרי אלא בכיסוי אלא ע'י שעדיין השערות ארוכות יוצאות והכירו שהיא בתולה, אבל לישוב בפריעת ראש לגמרי לא תהא כזאת בישראל, וכמה פעמים שנשאלתי על זה החמרתי למעשה". עי"ש.

רואים מדבריו שהבין שאמנם יוצאת עם פריעת ראש אך היה עליה הינומא וזה היווה כיסוי ראש אלא שיצאו קצת שערות.

אך קשה כי בשטמ"ק (שם ד"ה וראשה פרוע) כתב "פירוש, היו מפריעין ראש הבתולה להשביחה בשערה לר' שלמה ז"ל וראשה פרוע פרוש מגולה וכך היו נוהגים לבתולה ולא לאלמנה". רואים מפורש שראשה היא מגולה וא"כ ההינומא לא כיסתה הרבה. וכן משמע בביאור הגר"א (לאו"ח סי' ע"ה) שהוכיח ממשנה זו על דין הבתולות שהולכות בגילוי ראש והרי בתולות לא הולכות עם הינומא כלל. וכן משמע מדברי הטור (אה"ע סי' ס"ה) שכתב שמותר להסתכל בכלה בפריעת שערה וכן כתב הרמ"א (שם סעיף ב') "אבל מותר להסתכל בתכשיטין שעליה או בפריעת ראשה" וכפי שכתב שם בבאר הגולה (שם ס"ק ו') "דאל"כ מי יעיד עליה שיצאה בהינומא וראשה פרוע".

ועוד, רש"י על המשנה כתב אם יש עדים שיצאת בהינומא וראשה פרוע" (ד"ה וראשה פרוע) "איצטייבליד"ה שערה על כתיפיה כך היו נוהגין להוציא את הבתולות מבית אביהן לבית החתונה". והיו שרצו להבין ברש"י שהכוונה היא שרוב ראשה מכוסה ורק יוצאות שערות מתחת הכיסוי על כתיפיה וכפי שמשמע משבט הלוי הנ"ל. אך ראיתי כעת בש"ס וילנא חדש הוצאת מסורת הש"ס שמובא שם 'לועזי רש"י' ושם תירגם את המילה איצטייבליד"ה המופיע ברש"י

לא יזכרו א"כ עבדינן תקנתא למאי דאפשר ולמאי דלא אפשר לא אפשר. כנלענ"ד ודו"ק.

הדרינן לדינא. מדברי הישועות יעקב עולה שרק נשואה "בעולת בעל" חייבת בכיסוי ראש, אך מי שנישאה ולא נבעלה לא חייבת בכיסוי ראש. ומכיוון שכיום ברור לכול שאף חתן וכלה השהים בחדר יחוד אינם מקיימים יחסי אישות, לכן יכולה הכלה לצאת מחדר הייחוד גלוית ראש עד למחרת יום חתונתה. ואולי לכך נתכוון אף החלקת-מחוקק (בסי' כ"א ס"ק ב') שכתב על דברי השו"ע (שם ס"ב) "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש אחת פנויה ואחת אשת איש" – שפנויה הכוונה לבעולה, ולא לבתולה. ובפת"ש (שם) כתב בהבנת דבריו "בעולה ע"י נשואין (גרופה ואלמנה) – ש"מ שהחיוב הוא הנישואין והבעילה ובלא זה אין חיוב. (והטעם שאלמנה וגרופה חייבות זה מדין צניעות וכנ"ל, דכיוון דכיסו שערן א"כ גילויין גורם להרהור).

י. שיטת שבט הלוי – ההינומא נחשבת לכיסוי

וראיתי בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' רנ"ט) שכתב: "בעניין שנוהגים הרבה שגם אחרי חופה ויחוד של נשואי בתולה הולכת עוד בפרוע ראש וגילוי שערה... הדבר נמשך ע"י משנתנו כתובות (ט"ו ע"ב) דיוצאת וראשה פרוע הוא סימן לנשואי בתולה, ועיין בשטמ"ק כתובות מש"כ בזה כיוון שהוא סימן בתולה ועדיין לא נבעלה... אמנם כבר כתבתי במקום אחר ואמרת הרבה פעמים דגם שם יצאו בכיסוי על ראשם בהינומא וכיוצ"ב אלא דהשערות יצאו קצת לחוץ להראות שהיא בתולה... אבל גם שם לא

ושנכנסה לחופה שהיא אשת איש גמורה ובנשואה לכו"ע אסור?¹ ומתריך: "אלא ודאי נהגו כן לעשות בנשואין לחבב הכלה על בעלה ולהראות שהיא יפה בשערותיה ולא תידוק מהכא דארוסה מותרת" עכ"ל. כלומר, לדעתו באמת אפשרי לסבור שמשעת האירוסין חייבת האשה בכיסוי ראש, ואעפ"כ בחתונה התירו פריעת שיערה "לחבב הכלה על בעלה ולהראות שהיא יפה בשערותיה". ואכן לפי דבריו נראה שניתן להקל ג"כ לאחר חדר הייחוד, וכפי שהבין בדבריו השדי-חמד (שם) שהחופה היתה בבית הכלה ואחר החופה היתה הולכת לבית החתן וראשה פרוע. וכדבריו משמע גם בדברי הרא"ש שהבאנו לעיל (סעיף ג') שהתיר פריעת ראש ביום הראשון "מפני חיבובה אצל בעלה".

אלא שהא גופא קשיא, כיצד ניתן להתיר איסור כדי לחבבה על בעלה? ואף הרשב"א בתשובה שהבאנו לעיל לא מיישב דיו, דאם אמנם פריעה באקראי אינה סיבה להפסד כתובתה, מנין להתיר לכתחילה פריעת שיער לאחר נישואיה ביום הראשון, משום חיבובה לבעלה?

[ואמנם לדעת מהר"י הלוי לא קשה, שהרי כתב שפריעת הראש לכלה היתה בגילוי קצת שערות "שאין איסור בגילוי קצת כזה מפני שכך נהגו לגלות אותו מהשיעור לית ביה חשש הרהור" (שם). ואולי גם הרא"ש התכוון לפריעת קצת שערות. אך ה"די השב" הבין שהכלה מראה הרבה משערותיה (כנראה כרש"י עפ"י התרגום שהבאנו לעיל) גם אחרי החופה (כדברי הרא"ש שכתב שהפריעה היתה ביום הראשון) וא"כ מנין להתיר זאת?]

ואולי ניתן לתרץ שמכיוון שבגמ' בכתובות

שראשה גלוי, משמע שרש"י התכוון כהגר"א בביאורו שראשה פרוע זה גילוי שיער ממש ולא שקצת שערות יוצאות על כתפיה. ולכן נראה שאף השטמ"ק שהביא בשם ר' שלמה ז"ל "ראשה פרוע – פי' מגולה וכך היו נוהגים לבתולה" זה רש"י המודפס אצלנו בדפוס וא"כ משמע שההינומא לא היה כיסוי מספיק אלא משהו שמכסה מעט מהראש אך רוב השיער נשאר גלוי.

ואף אם נאמר שההינומא זהו כיסוי ראש המכסה את רוב הראש (עפ"י ב' הפירושים בגמ' שם י"ז ע"ב), סוף סוף עדיין קשה תירוצו של שבט הלוי דממה נפשך: אם החופה היא נישואין מדוע מקילים וסומכים על ההינומא, שהיא כיסוי חלקי, והרי נתחייבה בכיסוי מהתורה וכ"ש לאחר שנתייחדו בחדר הייחוד דהוי נישואין גמורים, א"כ מנין להקל שתצא רק בהינומא? ואף אם נאמר שכיסוי ההינומא הוא כיסוי כדת משה אך עדיין חייבת ג"כ בכיסוי גמור כדת יהודית ומנין להקל בזה? וקושיה זו אפשר להקשות גם על הרא"ש שהבאנו לעיל (סעיף ג') ולקמן (סעיף י"א) ננסה לתרץ.

יא. היתר גילוי חלק משיער הכלה לשעת החתונה בלבד

בשו"ת מהר"י הלוי אחי הט"ז (בסי' ט') הובא בשד"ח אסיפת דינים מערכת דל"ת אות א') כתב להחמיר בכיסוי ראש לארוסה. ובתחילה עלה על דעתו להקל מהמתניתין בריש פ"ב דכתובות שיוצאה וראשה פרוע ולא היה צריך לסימנים אלו דווקא שהרי היו עוד סימנים (הינומא, חבית סתומה, קליות ועוד) אלא שהקשה בשו"ת די-השב (סי' ד') – שאף אם תאמר שארוסה מותרת בפריעת ראש, "למה הנהיגו כן אחר הנישואין אחר

החופה לדעת הרמ"א. וא"כ כיום האולם והחצר שבו מתקיימים ה"חופה" והסעודה הם החופה לדעת הרמ"א וזה קרוי "ביתם" של החתן והכלה. מכיוון שהאולם מושכר להם באותו הלילה.

ואכן בזמנו שאלתי את הגרא"ד אורבך שליט"א היכן ידליק החתן נר חנוכה כשמתקיימת חתונתו בחנוכה, וענה לי הגרא"ד שידליק באולם השמחות, שזהו ביתו לעת הזו. ולפי סברה זו שזהו ביתו לעת הזו של זמן החתונה, א"כ ברור ג"כ מדוע יכול האולם להיחשב כביתו של הזוג גם לגבי חיוב כיסוי הראש לכלה, וכיוון שאיסור פריעת הראש מדאורייתא אינו אלא ביוצאת לשוק (ולא בבית) א"כ בבית, אף אם רבים מתאספים בו, הוי רק מדרבנן, לכן רבנן יכולים להקל "לחבב הכלה על בעלה ולהראות שהיא יפה בשערותיה" כדברי שו"ת "די השב" (סי' ד') ובכך נתיישבו דבריו.

עכ"פ היתר זה אינו אלא באולם השמחות שבו נערכת סעודת האירוסין. אך לפי סברה זו, אם יוצאת מהאולם לביתם של החתן והכלה, צריכה הכלה ביציאתה לכסות את ראשה. ודו"ק.

אך כשהרציתי סברה זו בפני הגרא"ד אורבך שליט"א, דחאה, משום שאף אם לעניין חנוכה יש להדליק באולם שמחות, מ"מ אולם שמחות המלא באנשים הרי זה כרה"ר לעניין הכיסוי ראש, וא"כ אי אפשר להסתמך על סברה זו, ובטלה דעתי.

עוד ניתן לתרץ, דמאורייתא רק נשואה שנבעלה חייבת בכיסוי הראש, שהרי איסור פריעת הראש נלמד מסוטה ובגמ' סוטה (כ"ד ע"ב) למדו מן הכתוב "ויתן איש בכ את

(ע"ב ע"ב) משמע שבביתה מותר לה ללכת גלוית ראש, ולדעת התוס' (שם ד"ה ואלא בחצר) אפי' בחצר מותר לה ללכת אף בלא קלתה, א"כ מוכח שבמקום שמור מותרת האשה בגילוי ראש. לכן בחתונתה, שהכלה מלווה בשושבינים, הוי כמקום שמור, ולכן מותר לה לגלות מקצת שיערה, וכפי שכתב השו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג) "היינו משום שבאותו פעם הולכין עמה השושבינים והרבה קרובים ונשים ליכא למיחש מידי ולא תהיה עלובה כלה לזנות ביום חופתה". אך סברה זו קשה, ואף השבות-יעקב כתב לפני סברה זו "ואי לא דמסתפינא", וא"כ קשה לסמוך על סברה זו.

ואולי ניתן לתרץ, שאולם השמחות שבו עושים את החופה וסעודת המצווה מקום זה נחשב כבית, ואילו איסור פריעת ראש מדאורייתא אינו אלא ביוצאת לשוק, [כפי שנלמד הדבר מחצר המשכן שדינו כרה"ר או כחצר שרבים בוקעים בו כמו שכתוב בשו"ת בית יצחק (או"ח סי' י"ד אות ב')]. משא"כ בתוך הבית – אפילו אם רבים מתאספים בו אין איסורו מן התורה. וסברה זו ראיתי מובאת בשו"ת בני בנים (חלק סי' כ"ג) ואף אם החופה נעשית בחצר האולם, סוף סוף דינו כחצר ולא כרה"ר.

ואף הרמ"א כתב (באה"ע סי' נ"ה ס"א): וי"א דחופה אינו יחוד אלא כל שהביאה החתן לביתו לשם נישואין... והמנהג פשוט עכשיו לקרות חופה מקום שמכניסין יריעה פרוסה על גבי כלונסאות ומכניסין תחתיה החתן והכלה ברכים ומקדשה שם ומברכים שם ברכת אירוסין ונישואין ואח"כ מוליכים אותם לביתם ואוכלים ביחד במקום צנוע וזה החופה הנוהגת עכשיו". ומשמע שהמקום שאוכלים החתן והכלה עם המוזמנים הוא

הסתיים לגמרי תהליך הנישואין, ועדיין לא ניתן לה שם נשואה לכל דבר ועניין.

עוד הוסיף להביא ראיה ששינוי מעמדה של האישה חל רק לאחר סיום המעשה המשנה את מעמדה (הנישואין) ולא מיד עם תחילת המעשה, מהתוס' בחולין (י"ד ע"א) הכותבים שהשוחט בשבת במזיד שחיתתו כשרה, ואע"פ שמחלל שבת מומר הוא לכל התורה, אינו נעשה מומר רק לאחר השחיטה ואילך. ה"ה בענייננו, מכיוון ששם נשואה לעניין כיסוי הראש תלוי בחזקת בעולה, לא חל עליה שם נשואה מיד עם תחילת החופה, אלא רק אחרי החופה ואילך, אך במהלך החופה עצמה לא ניתן לה עדיין שם נשואה, ולכן אין מקום לחייבה בכיסוי הראש עד סוף החופה, כולל סעודת הנישואין, ורק למחרת היא חייבת בכיסוי הראש, שהוא גמר תהליך הנישואין כולו.

ואף חדר ייחוד אינו נחשב לביתו שהרי הרמב"ם כתב "עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתייחד עמה ויפרישנה לו, ויחוד זה הוא הנקרא כניסה לחופה והוא הנקרא נישואין בכל מקום" (אישות פ"י ה"א) וקשה לקרוא לחדר הייחוד "תוך ביתו". ואף אותם המקפידים לשכור את חדר הייחוד, אין זה עדיין "ביתו" ממש, ואין זה מקום לייחוד כדרך כל הארץ, כמובן בפשיטות למעין (עין שו"ת עשה לך רב ח"ד סי' נ"ה שכתב כן).

ואכן סברה זו של מו"ר הגר"י אריאל שליט"א מצאתי בשו"ת תשובות והנהגות לגר"מ שטרנבוך שליט"א (חלק ה' סי' של"ד) וז"ל: "שעיקר חופה ונישואין היינו כשמתייחדת עמו וראויה לביאה עם מיטה מוצעת, והן עדי יחוד והן עדי ביאה, אבל אם רק העמידו חופה והתייחד עמה בחדר יחוד כמקובל, אף שנעשית נשואה וזהו תחילת הנישואין, מ"מ גמר הנישואין אינו אלא בחיי אישות".

שכתבו מבלעדי אישך" – מי שקדמה שכיבת בעל לבעל ולא שקדמה שכיבת בועל לבעל ומכיוון שכלה עדיין לא נבעלה, ואף אחרי חדר היחוד אין הכלה נבעלת, א"כ הוי רק משום דת יהודית ולא דת משה, והאיסור הוא רק מדרבנן. לכן יכול להיות שהקלו רבנן לכלה לחבבה על בעלה, כדברי שו"ת "די השב" הנ"ל, וכדברי השבות יעקב הנ"ל. אלא שלפי סברה זו יהיה מותר לכלה אף לצאת מהאולם וללכת לביתה פרועת ראש, ודו"ק.

יב. אין חיוב כיסוי ראש אלא בגמר הנישואין

שמעתי ממו"ר הגר"י אריאל שליט"א, שאין הכלה מתחייבת בכיסוי ראש אלא בסוף הנישואין, שכן הנישואין הם תהליך ארוך, המתחיל בחופה ומסתיים בהגיע הזוג לביתם, והחיוב לכסות את הראש לא חל אלא בסוף התהליך. (כעת ראיתי שהרב אריאל כתב זאת בספרו שו"ת באהלה של תורה ח"וסי' ל"ג עיי"ש).

הרב אריאל סמך יתדותיו על מה שכתב הישועות-יעקב בשם נכד המחבר (שם), שמהתורה חיוב הכיסוי הוא רק בנשואה בעולה. ומה שנאמר בירושלמי (ס"ב ה"א) שנשואה אע"פ שהיא בתולה חייבת בכיסוי ראש זה רק משום שסתם נשואה הרי היא בחזקת בעולה וכנ"ל. ולכן נראה שכל עוד לא נבעלה אין עליה חיוב כיסוי ראש מהתורה (כסברת הגרא"ד לעיל), ורק מדרבנן חייבת כשחל עליה שם נשואה גמורה, אף אם בפועל לא נבעלה. אך כל זמן שלא הסתיים תהליך הנישואין, כגון כלה בתולה שנמצאת תחת החופה, ואף אם התייחדה בחדר הייחוד, הדבר ברור לכול שלא נבעלה, וא"כ לא

ייחוד, תמוה, שהרי לדעת הרמ"א הייחוד אינו מעיקר הדין אלא תוספת הידור, והחופה העיקרית היא לפני כן (חופת כלונסאות), א"כ מדוע לא נחייב אותה בכיסוי ראש כבר ביציאתה מהחופה? ואפי' אם נניח שהעמידה בחופה קונה רק מספק, מדוע לא נחוש לחומרא?

ומכיוון שהמנהג הפשוט הוא להקל שלא לכסות את הראש בכיסוי מלא כבר אחרי החופה, א"כ משמע שלא חוששים לחיוב כיסוי הראש אלא בגמר הנישואין, ולכן מותר לכלה להיות גלוית שיער אפי' לאחר החזר הייחוד, עד כניסתה לביתה.

ויעוין בשו"ת הרמ"א (סי' קכ"ה) שדן האם ניתן להשיא אישה בשבת כאשר ישנו חשש לביוש ולביטול הנישואין, וסמך על ר"ת שהתיר בשעה"ד. והקשה א"כ מדוע לא מקבלת הגמ' בפ"ק דיומא את ההצעה שכה"ג שמתה אשתו ביוה"כ יכנוס אישה אחרת בו ביום (כדי שיוכל להתקיים בו: "וכפר בעדו ובעד ביתו" – ביתו זו אישתו), והרי לצורך מצווה התירולשאת אישה בשעה"ד? ותירץ "דאפשר דלא הוי מהני הכניסה גבי כ"ג בלא ביאה, וביו"כ אסור תשמיש המטה "ולא מיקרי וכפר בעדו ובעד אשתו עד דכניס לה לגמרי" והוסיף בהמשך התשובה "אלא ש"מ דס"ל לגמרא דידן דלא מיקרי ביתו רק לאחר הכניסה לגמרי עם התשמיש, וזהו לא שייך ביו"כ". הרי מפורש בדבריו שהנישואין הם תהליך, ובחופה בלא ביאה לא הסתיים תהליך הנישואין, ומכיוון שביוה"כ אסור תשמיש המטה, אין הכה"ג יכול לסיים את הנישואין, וממילא חסר לו 'ביתו'. א"כ דון מיניה ואוקמיה באתרין, שעד הביאה לא הסתיים הנישואין וע"כ לא

והביא ראיה ליסוד זה שהנישואין אינם מסתיימים עד לכניסת האישה לית החתן, מהמגיד משנה (אישות פ"י הלכה א'). שם פסק הרמב"ם ש"הארוסה אסורה לבעלה... ואפילו אם קידשה בביאה אסור לו לבוא עליה ביאה שנייה בבית אביה עד שיביא אותה לתוך ביתו ויתייחד עימה ויפרישנה לו". והביא המגיד משנה (שם) ראיה מהגמ' בקידושין (דף י' ע"א) "איבעיא להו ביאה נישואין עושה או אירוסין עושה. נ"מ ליורשה ולהטמא לה ולהפר נדריה". ולא אמרו נ"מ אם מותר לו לבוא עליה. וכתב המגיד משנה ומשמע דאפילו תמצי לומר דנישואין עושה אסור לבוא עליה דהא מיחסרא כניסה לחופה". הרי מפורש שיש תחילת נישואין ויש גמר נישואין, ואף אם נאמר שביאה הראשונה היתה תחילת נישואין, מ"מ לא היה גמר נישואין שזה חופה, ולכן אסור לו לבוא עליה שוב. וכתב התשובות-והנהגות (שם) "ועפ"ז נראה ליישב את המנהג הרווח של רבים מהחסידים שאין הכלות מכסות ראשן בחופה, שנוקטים כפוסקים שארוסה מותרת לילך פרועת ראש (הביאם השדי-חמד מערכת דת יהודית אות א') וסוברים שרק בעולה, או עכ"פ רק נשואה שהתייחדה ביחוד גמור הראוי לביאה, אסורה לילך פרועת ראש וחייבת לכסותו". ובכך יישב את מנהגם "שקשה לערער על רבבות בנות ישראל כשרות וצנועות שביום כפרת עוונות שלהן עוברות על איסור פריעת ראש ומכשילות את הרבים" (שם). אמנם הוא עצמו מורה להחמיר, לבאים לשאול אותו בעניין.

והוסיף הגר"י אריאל שליט"א שהמנהג שהתפשט לאחרונה בקרב חלק מבני אשכנז שהכלה מכסה את ראשה ביציאתה מחזר

התחייבה הכלה בכיסוי הראש "רק לאחר הכניסה לגמרי.

יג. מעשה רב

כעת נציג לקט עדויות מן הספרים ומפי השמועה בנוגע למנהג ישראל שהיה מקובל בדורות הקודמים בעניין כיסוי ראש לכהן. בשו"ת תשובות והנהגות (שם) כתב שרבים מהחסידים נהגו שהכלות מתחילות לכסות ראשן רק ביום שלאחר החופה. וכתב שנוהגות כן "רבות בנות ישראל כשרות וצנועות". ואף בשו"ת שבט הלוי (שם) כתב "שנוהגים הרבה שגם אחרי חופה ויחוד של נשואי בתולה הולכות עוד בפרוע ראש וגילוי שצרה".

ובספר "ראש דברך" (לרב יצחק דדון שליט"א) הביא בסוף הספר קונטרס "מראש אמנה" מהנהגות דרכו בקודש של מו"ר מרן הגר"א שפירא זצ"ל, ראש ישיבת מרכז הרב, והרב הראשי לישראל, וכתב שם (עמ' תרנ"ו סעיף י"א) "נשאל רבינו על מנהג כיסוי הראש לכהן אחר החופה. והשיב, שאם האמא לא עשתה כן זה עלול לפגוע, ולכן טוב שתימנע, אבל צריך שההינומא תהיה על רוב הראש ולא בסוף הראש. ולחתן אחד שנתווכח עם כלתו על זה אמר שאין לו להוציא לעז על דורות ראשונים שלא עשו כן, ומה גם שזה היום שהיא (הכלה) רוצה להיות הכי יפה... (סברא זו נמצאת בשו"ת "די השב" לעיל סע' י"א ובשו"ת שבות יעקב לעיל סע' ג' יו.) [ומשנתפשט המנהג שכלות מכסות ראשן אף במטפחת, נראה שכבר לא התנגד, והיו כאלה שהורה להם לעשות כן].

משמע שהמנהג המקובל היה שכלות לא

מכסות את ראשן, והקפיד הגר"א שפירא שלא לבטל מנהג זה כדי שלא להוציא לעז עד דורות הראשונים. אך עם זאת, הקפיד שלא יסירו לאחר החופה את ההינומה המכסה את מקצת השיער, כדברי שבט הלוי הנ"ל. אך במקומות שבהם המנהג המקובל היה לכסות את הראש ולא היה בדבר הוצאת לעז, לא הורה לשנות המנהג, ואף היו כאלו שהורה להן לעשות כן לכתחילה.

וכן בדברי הגרש"ז אירבך זצ"ל מצאנו מנהגים חלוקים. בספר "זעלהו לא יבול" (לרב נחום סטפנסקי שליט"א) ח"א עמ' שי"ח מובא מכתב של הגרש"ז וז"ל: "דבריו ודאי נכונים שכלה לאחר החופה שהיא כבר נשואה דודאי אסורה בפריעת ראש וחייבת בכיסוי הראש ככל אשה נשואה" והוסיף שהשתומם ממחבר ספר שכתב "יש הסוברים שעל הכלה לכסות את ראשה מיד לאחר החופה. ומשמע שהגרש"ז החמיר וחייב בכיסוי לאחר החופה.

לעומת זאת בעמ' רפ"ו מובא שם מכתב אחר של הגרש"ז ובו כותב: "בנוגע לכיסוי הכלה בזמן החופה והסעודה אף שהמ"ב בס"י ע"ה ס"ק י"א מחייב כיסוי גם לארוסה וכ"ש לנשואה אך אעפ"כ, אם הכלה לא רוצה, או אחד מן הצדדים, יש לוותר ולסמוך על ההינומא שהכלות מתכסות בכך אע"ג שזה דק". ומשמע כהגר"א שפירא זצ"ל דיש שנהגו להקל ויש להם על מה לסמוך, אלא שתקפיד לילך עם ההינומא וכנ"ל.

אכן כשביקרתי את הגר"א ד אירבך שליט"א, אב"ד טבריה, ושאלתיו בעניין, ענה לי בהחלטיות שכך היה המנהג של החתונות בירושלים של "הפרושים" שהיו הולכות גלויות ראש גם לאחר חדר ייחוד, כשעל ראשן "גלאנדה" – כמין כתר – אך

“דת יהודית” ואולי אף פנויות חייבות בכך. [ב.] לדעת מרן השו"ע רק נשים נשואות צריכות כיסוי ראש, אבל נשים בתולות רווקות דרכן לילך פרועות ראש. כך משמע מדבריו באו"ח (סי' ע"ה ס"ב).

ומה שכתב בשו"ע אה"ע (סי' כ"א ס"ב) “שלא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש” תירץ הבית-שמואל שפנויה הכוונה לגרושה ואלמנה, והחלקת-מחוקק תירץ שהכוונה לבעולה.

[ג.] לדעת השו"ע שבתולות הולכות גלויות ראש, נחלקו הפוסקים האם חיוב כיסוי הראש לאשה מתחיל משעת הקידושין או משעת הנישואין.

לדעת שו"ת מהר"י הלוי (סי' ט') ושו"ת רעק"א (מהדורא תניינא סי' ע"ט) ושו"ת חוות יאיר (סי' קצ"ו) החיוב מתחיל משעת הקידושין. וכן פסק המ"ב (סי' ע"ה ס"ק י"א).

ולדעת שו"ת שבות יעקב (כ"א סי' ק"ג) והפת"ש (סי' כ"א ס"ק ב') החיוב לכיסוי ראש מתחיל משעת הנישואין וכן נראה פשט המשנה בריש פ"ב דכתובות וכן כתב השטמ"ק (כתובות דף ט"ו ע"ב) בשם הגאונים. וכתב ה"שדי חמד" (אסיפת דינים מערכת דל"ת א'), שיתכן שאם היו רואים הגאונים את דעת השטמ"ק בשם הגאונים היו מודים לדעת השבות-יעקב.

[ד.] נחלקו הראשונים מהי החופה הנחשבת לנישואין בכל מקום. האם כיסוי הכלה בהינמא ע"י החתן, או הכנסתם ליריעה פרוסה ע"ג כלונסאות, או הבאת כלה לבית החתן או ייחוד גמור. ואכן יש שהחמירו שהכלה מכסה את ראשה לאחר חדר הייחוד,

שערך היה גלוי ופרוע. ובמכתבו הנ"ל תירץ הגרש"ז את המנהג הנ"ל. ושמעתי בשם ידידי הרב שי דאום הי"ו, ששמע מהגרא"ד שהביא את מכתבו לפני אביו, מרן הגרש"ז אורבך זצ"ל, והסכים לדבריו. הא קמון, שהיה מנהג כשור של יראי ה' לעשות כן ולמנהגם יש ביסוס.

בקונטרס לב איטה להגרי"ד וועבסטר (הובא ב"מוריה" שנה שלושים ושש גליון א-ג שבט תשע"ח עמ' רמ"ח) שבעל האג"מ הגר"מ פיינשטיין זצ"ל אמר להגרי"ט גולדשטיין, שכלה יכולה להמתין ולא לכסות ראשה עד הבוקר שלמחרת החתונה, ולכן הנוהגים כך, מנהג אבותיהם בידיהם, עיי"ש.

ובספר “רבינו” למרן הרצי"ה קוק זצ"ל (בעריכת הרב שלמה אבינר שליט"א, בעמ' 20) מובא תצלום מחתונתו של הרב שלום נתן רענן זצ"ל עם בתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל הרבנית בתיה מרים ז"ל, ושם נראית הכלה בחתונתה בסעודת הנשים במטפחת ראש לבנה המכסה את כל ראשה, ומשמע שמרן הרב זצ"ל החמיר בדבר (ואיני יודע אם זה היה רק לאחר חדר הייחוד או אף בחופה עצמה). ושאלתי את הגרא"ד בעניין זה, וענה לי, שהרב זצ"ל החמיר כמנהג חו"ל, כמנהג המקום שממנו בא, אך מנהג הפרושים בירושלים לא היה כן.

יד. לסיכום:

[א.] בגמ' כתובות (דף ע"ב ע"א) מופיע: “אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש”. לדעת הרמב"ם משמע, שהחיוב הוא לכל בנות ישראל בין נשואות ובין פנויות, אלא שבנשואות הצריכו כיסוי נוסף משום

כתובות פ"ב מ"א), וע"כ יש לכלה להקפיד ללכת במשך כל החתונה עם ההינומא ולהקפיד שההינומא תכסה את רוב שערה. אך קשה, שהרי בפועל רוב ההינומות אינן מכסות את רוב השיער ואף השיער נראה מתוכו.

ב. בשו"ת בני בני כתב ליישב את המנהג, שאולם השמחות נחשב כביתה של הכלה, ובתוך ביתה מעיקר הדין מותר לה להיות פרוצת ראש לדעת רש"י ותוס'. לפי"ז ביציאתה מהאולם חייבת הכלה בכיסוי ראש. אך תירוצו קשה, כי אולם שמחות שבו מאות אנשים דומה יותר לרה"ר מאשר לבית.

ג. הגרא"ד אירבך שליט"א הוכיח שחיוב כיסוי הראש מתחיל משעת הבעילה, שהרי כיסוי ראש לאשה נלמד מדין סוטה ושם נאמר שצריך שתקדם שכיבת בעל לבועל. ומכיוון שברור שבחדר ייחוד לא מתקיימת ביאה, לכן אין חובת כיסוי ראש עד למחרת החתונה שאז, גם אם לא נבעלה בפועל, הרי היא בחזקת בעולה וחייבת בכיסוי ראש.

את דבריו הטעים, שהבתולין הם שמירה טבעית, ומהרגע שהוסרו, נתחייבה האשה בשמירה חיצונית שהיא כיסוי ראש, (ולכן גם גרושה ואלמנה חייבות בשמירה זו אף שכעת הן פנויות).

וקשה, שא"כ תתחייב בכיסוי ראש גם בעולה בזנות וגם אנוסה, ואמנם יש מבין הפוסקים כשבות-יעקב שכתבו כן, אך לא ראינו שנוהגים כן כיום גם במקרים שנתפרסם הדבר רח"ל.

ד. הישועות יעקב בביאורו לשו"ע (אה"ע סי' כ"א ס"ק א'), כתב שאין איסור פרוצת ראש אלא רק לנשואה בעולת בעל, אבל ארוסה ובעולה בזנות ואנוסה אינן חייבות בכיסוי ראש. ומה שחייבו גרושה ואלמנה

משום שלדעתם כלה לאחר כניסתה לחדר הייחוד דינה כנשואה לדעת הרמב"ם.

מחשש לחומרה זו הקפיד הגר"ע יוסף זצ"ל וחיזק את מנהג בני ספרד שאינם נוהגים חדר ייחוד לאחר החופה, וכתב שאם ייכנסו לחדר ייחוד תתחייב הכלה בכיסוי ראש עפ"י הרמב"ם, וע"כ יש להקפיד שלא יתייחדו, ובכך המנהג לא יסתור את הדין.

על חומרה זו יש להקשות, מדוע לא לחשוש לדעות האחרות, וא"כ היה ראוי להחמיר שתכסה הכלה את ראשה כבר בכניסתה לחופה, מטעם ספק דאורייתא לחומרא?

ועוד קשה, אם הכלה אינה חשובה כנשואה עד שתגיע לבית החתן ותתייחד עמו שם, אם כן מדוע מברכים שנית בגמר סעודת החתונה ז' ברכות, והלא כבר בירכו בשעת החופה ומאז לא השתנה מעמדה ההלכתי! על כרחך שפריסת הטלית נחשבת כגמר הנישואין, כדברי הגר"ע יוסף בגליונותיו ליבי"א, א"כ מדוע לא תחייב בכיסוי ראש כבר משעת החופה? וצ"ע.

[ה.] בקהילות רבות של יראי ד' המנהג הוא שהכלה נשארת גלוית שיער גם לאחר צאתה מחדר הייחוד, וקשה שהרי לכאורה היא נשואה לכו"ע וחייבת בכיסוי ראש.

ועוד קשה, מדוע לא לחשוש לשאר הדעות בעניין החופה ולחייבה בכיסוי כבר בשעת החופה מטעם ספק דאורייתא לחומרא.

[ו.] כמה טעמים נאמרו ביישוב המנהג שהכלות אינן מכסות ראשן גם אחר חדר הייחוד.

א. לדעת שבט הלוי וכן לדעת הגר"א שפירא נחשבת ההינומא לכיסוי חלקי מצד דת משה, וממילא אינה נחשבת לפרוצת ראש. וכן כתב במפורש היעב"ץ בספרו לחם שמים (על

לדעת השב"י והדגמ"ר חייבות בכיסוי ראש (עפ"י סברה המופיעה לעיל ז', ג') אך עפ"י הפת"ש, הישועות יעקב ועוד, אין חיוב כיסוי ראש אלא בבעולת בעל בלבד. ובמקום צער וביוש וכבוד הבריות ניתן לסמוך על דבריהם מטעם ספק ספקא – שמא אין חיוב כיסוי ראש אלא לארוסה או נשואה ולא לפנויה, ואם תאמר שהבעילה היא המחייבת – שמא אין חיוב אלא בבעולת בעל דווקא, כדעת הישועות-יעקב הנ"ל.

טו. סוף דבר

בדברינו הנ"ל יישבנו את מנהג העולם בקהילות רבות שהכלות לא נהגו לכסות ראשן עד למחרת יום החתונה, והוכחנו שיש להן על מה לסמוך. ויש לנו להיזהר, כדברי מרן הגר"א שפירא זצ"ל, שלא להוציא לעז על דורות ראשונים, וישראל אם לא נביאים הם בני נביאים הם. וכל הנוהגים במנהג זה יש להם אילן גדול להיתלות בו, ואין לערער עליהם כלל.

בכיסוי ראש, זהו מטעם שהיו מכוסות בשעת נישואיהן, ולכן אסורות לגלותן משום שלגביהן דינו של השיער כשאר מקומות המכוסים באישה, וזהו מדין צניעות.

ה. מו"ר הגר"י אריאל שליט"א והגר"מ שטרנבוך שליט"א (ביישובו את מנהג הכלות ההולכות בלא כיסוי ראש) סוברים, שאין הכלה מתחייבת בכיסוי ראש אלא בסוף הנישואין, שהנישואין הם תהליך המתחיל בחופה ומסתיים בהגיע הזוג לביתם, והחיוב של כיסוי הראש מתחיל רק מסוף התהליך, ולכן הכלה אינה מתחייבת בכיסוי לאחר חדר הייחוד אלא רק בהגיעה לביתם.

ו. עדות למנהג להקל אף בקרב יראי ה' שמעתי מהגרא"ד אורבך, שזוכר מצעירותו שמנהג הפרושים בירושלים היה שהכלות היו הולכות עם גלאנדה (מעין כתר) על ראשן ושערן גלוי, עד למחרת יום החתונה. וכן העיד הגר"א שפירא. ובדברינו יישבנו את המנהג.

[ז]. לגבי פנויה שנבעלה בזנות וכן אנוסה,